

SİSTEM KURAMI ÇERÇEVESİNDE ÇALIŞMA YAŞAMININ AİLE SİSTEMİ ÜZERİNE ETKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: İŞÇİ AİLELER ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA*

Rabia ERTEN¹

Öz

Araştırma kapsamında sistem kuramı çerçevesinde çalışma yaşamının aile sistemi ve aile ilişkileri üzerinde etkilerinin neler olduğunun anlaşılması amaçlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu Karaman ilinde ikamet eden ve buradaki fabrikalarda işçi olarak çalışan en az bir çocuğu olan 26 evli çift olmak üzere toplamda 52 kişi oluşturmaktadır. Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Derinlemesine mülakat ve kısmi katımlı gözlem araştırmanın veri toplama teknikleridir. Yarı yapılandırılmış görüşme formları kullanılarak görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların onayı alınarak görüşmelerde ses kaydı yapılmıştır. Kayıtlar dinlenerek yazıya geçirilmiş, elde edilen metinler kodlanarak tematik olarak analiz edilmiştir. Katılımcıların fabrikadaki çalışma yaşamlarına, eşleri ve çocuklarıyla ilişkilerine, çalışma yaşamının aile ilişkileri üzerinde etkilerinin neler olduğuna dair bulgular elde edilmiştir. Katılımcıların çalışma yaşamlarının aile sistemi, eşler arası ilişkiler, ebeveyn-çocuk ilişkileri üzerinde önemli bir belirleyici olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: çalışma yaşamı, fabrika, aile sistemi, işçi

* Bu çalışma yazarın yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Araştırma Görevlisi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, E-posta: rabia.erten@iuc.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4825-4232

ERTEN, R.(2023). Sistem Kuramı Çerçevesinde Çalışma Yaşamının Aile Sistemi Üzerine Etkilerinin Değerlendirilmesi: İşçi Aileler Üzerine Nitel Bir Araştırma. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 23(59), 263-297. DOI:10.21560/spcd.vi.1126405

EVALUATION OF THE EFFECTS OF WORKING LIFE ON THE FAMILY SYSTEM WITHIN THE FRAMEWORK OF SYSTEM THEORY: A QUALITATIVE RESEARCH ON WORKER FAMILIES

Abstract

Within the scope of the research, the aim of this research is to understand the effects of working life on the family system and family relations within the framework of systems theory. It consists of a total of 52 people, 26 married couples with at least one child residing in the province of Karaman and working as workers in the factories there. Qualitative research method was used in the research. In-depth interview and partial observation are data collection techniques of research. Interviews were conducted using semi-structured interview forms. With the consent of the participants, the interviews were audio recorded. The recordings were listened to and transcribed. The texts were coded and analyzed thematically. Findings on the working life of the participants in the factory, their relationships with their spouses and children, and the effects of working life on family relations were obtained. It has been determined that the working life of the participants is an important determinant on the family system, spousal relations, and parent-child relations.

Key Words: *working life, factory, family system, worker*

GİRİŞ

Toplumun bir alt sistemi olan aile sosyal, kültürel, ekonomik anlamda pek çok sistemle ilişki halindedir. Bu çalışma kapsamında aile dinamiklerine bütüncül bir bakış açısı kullanılarak yaklaşılmaya çalışılmıştır. Bu bakış açısının oluşmasında sosyal bilimler alanında parça-bütün ilişkisini kurmamızı sağlayan sistem kuramı yardımcı olmuştur. Araştırma kapsamında sistem kuramı çerçevesinde çalışma yaşamının aile sistemi ve aile ilişkileri üzerinde etkilerinin neler olduğunun anlaşılması amaçlanmıştır.

Çalışmanın katılımcılarını Karaman ilinde gıda üzerine üretim yapan fabrikalarda işçi olarak çalışan en az bir çocuğu olan 26 evli çift toplamda 52 kişi oluşturmaktadır. Saha araştırmasında Karaman'ın seçilmesinin nedeni şehirde Organize Sanayi Bölgesi'nin bulunması, başta gıda olmak üzere pek çok fabrikanın yer alması ve bununla birlikte işçi nüfusunun fazla olmasıdır. Ulusal alanyazına bakıldığında sanayileşmenin yoğun olduğu şehirlerde işçileri ve onların aileleriyle ilişkilerine değinen çalışmalar mevcuttur (Yazıcı, 1992; Demirelek, 2004; Çevik ve Yiğit, 2009; Güllü, 2014). Diğer çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada yer alan ailelerde eşlerin ikisi de fabrika sistemi içinde yer almaktadır. Görüşmeler eşlerin ikisiyle de ayrı ayrı yapılarak gerçekleştirilmiştir. Bu şekilde bir yol izlenmesinin sebebi ise hem eş, hem çalışan hem ebeveyn rolleri olan katılımcıların aile dinamikleri ve çalışma yaşamı-aile etkileşimlerinin öznel bir yerden anlaşılması istenmesidir.

Genel anlamda çalışma yaşamı özelde ise işyeri olarak fabrika katılımcıların ve ailelerinin ilişkide olduğu önemli bir parçadır. Dolayısıyla aile dinamiklerinin anlaşılması noktasında çalışma yaşamının dâhil edilerek bir değerlendirme yapılması önemli bulunmuştur. Araştırmada katılımcıların çalışma yaşamlarının içinde yer aldıkları aile sistemi ve aile üyeleriyle ilişkileri üzerinde etkileri var mı? Varsa nasıl etkileri olmaktadır? sorularına cevap aranmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak yapılan derinlemesine mülakatlar katılımcıların deneyimleri üzerinden aile ve çalışma yaşamı ilişkisine dair detaylı bilgilere ulaşılmasını sağlamıştır.

Bu çalışmada öncelikle çalışmanın dayandığı kuramsal zemin hakkında bilgi verilmiş, ardından çalışmanın yöntemine ve bulgularına yer verilmiş, son olarak da bulgular ilgili literatüre dayanarak tartışılmış ve yorumlanmıştır.

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Sistem Kuramı

Sistem kuramı ile ilgili ilk fikirler Ludwig Von Bertalanffy tarafından biyoloji alanında ortaya atılmıştır. Bertalanffy fiziksel, sosyolojik, biyolojik özelliklerine bakılmaksızın sistem kuramının genel ilkelerinin farklı alanlarda da kullanılabileceğini belirtmiştir. Etkileşimli parçaları olan herhangi bir varlığı anlamak için bir zemin sağlayan bu fikirler genişleyerek biyoloji dışındaki alanlarda da uygulanmıştır. Birbirine bağlı olanı anlamayı içeren ve bütünsel bir bakış açısı sunan sistem kuramı, sosyal bilimler alanında da aile, topluluk ve örgütler gibi sosyal sistemlerin nasıl işlediği ve birbirleriyle nasıl etkileşimlerde bulduklarını anlama ve açıklama noktasında yardımcı olmaktadır (Von Bertalanffy, 1969, s.33; Langer and Lietz, 2015, s.28).

Sistem birbirleriyle etkileşim halinde olan parçalardan oluşan bir bütün olarak ifade edilmektedir. Sistem düşüncesi bir sistemin süreçlerini ve ilişkilerini gözeterek sistemi oluşturan parçaların özelliklerinin incelenmesinde ve parçaların bir araya gelmesiyle oluşan bütünün anlamaya çalışılmasında yardımcı olur. Sistem kuramının en önemli noktası karşılıklı ilişkiler kavramıdır. Parçaların her birinde ortaya çıkan değişiklik diğer parçaları etkilemektedir. Büyük sistemin parçası olan daha küçük sistemlerde ortaya çıkan bir değişiklik diğer sistemleri ve büyük sistemi etkilemektedir. Aynı şekilde daha büyük sistemde olan değişikliklerden alt sistemler de etkilenmektedir (Straussfogel and Schilling, 2009, s.151; Suppes and Wells, 2013, s.45).

Sistem ve alt sistem kavramlarıyla birlikte; denge durumu, açık ve kapalı sistem, girdi, çıktı, entropi, ters entropi, geri bildirim ve sınırlar sistem kuramının diğer belli başlı kavramlarını oluşturmaktadır. Girdi bir sistemin diğer sistemlerden aldığı bilgi veya enerjiyi ifade ederken, çıktı sistemin diğer sistemlere aktardığı enerji ve bilgi olmaktadır. Entropi bir sistemin dağılması anlamına gelirken, ters entropi bunun tersi olarak sistemin büyümesi ve gelişmesini ifade etmektedir. Geri bildirim bir sistemin kendi durumu hakkında kendi içindeki alt sistemlerden veya dışarıdaki kaynaklardan bilgileri alması olarak açıklanmaktadır (Zastrow ve Kirst- Ashman, 2007, s.12-14). Sistemlerin denge durumunda kalmaya ihtiyaçları vardır. Denge halinde olan sistem hedeflerine erişebilme noktasında sağlıklı bir süreç izler. Sistemler amaçlarına

ulaşma noktasında zorluklarla karşılaşabilirler ve denge halinde olma durumlarını kaybedebilirler. Bu durumda sistemin tekrar denge haline getirilmeye çalışılması önemli olmaktadır. Her sistemin diğer sistemlerle arasında bir sınır bulunmaktadır. Sistemin açık ya da kapalı olmasıyla ilişkili olarak, sınırlar geçirgen daha az geçirgen ya da dışarıdan gelen mesajlara karşı daha dirençli olabilirler (Teater, 2014, s.22). Dışarıdan bilgi akışının sağlandığı sistem açık bir sistem olarak ifade edilirken, dışarıyla arasında katı sınırları bulunan sistem kapalı sistem olarak ifade edilir. Açık sistemlerin çevre ile aralarında karşılıklı bir ilişki söz konusudur, çevreden etkilenirler ve çevreyi etkilerler. Kapalı sistemlerin çevreyle ilişkiye geçmelerine engel olan katı sınırları vardır. Bu durum onların izole olmalarına, geri bildirim alamamalarına ve sistemlerinde değişiklik veya düzenleme yapamamalarına neden olur (Goldenberg et al., 2017, s.97).

Aile Sistemi

Sistem kuramı *“aileyi çevresiyle ve birbirleriyle ilişki ve etkileşim içinde bulunan parçaların oluşturduğu dinamik bir bütün olarak ele alır.”* (Mavili, 2004). Sistem kuramının sunduğu bu perspektif ailenin değerlendirilmesi, sorun ve ihtiyaçlarının anlaşılması konusunda araştırmacılara detaylı bir inceleme yapma imkânı sağlamaktadır. Sistem kuramına göre bir sistemin özelliklerini oluşturan parçalar arasındaki etkileşimlerdir. Parçalar birbirlerinden izole bir şekilde değerlendirildiğinde sistemin özellikleri tam olarak anlaşılabilir. Sistemik bakış aileyi değerlendirirken tek bir bireye ve onun davranışına odaklanmak yerine bireyler arası ilişki örüntülerini görmeyi amaçlar (Nichols, 2017, s.54). Bireylerin aile içindeki ve dışındaki davranışları, ilişkileri ailenin diğer üyelerini ve aile dinamiklerini etkilemektedir. Sistem kuramının; *“bütün, parçalarının toplamından daha büyüktür. Sistem, hiyerarşik bir yapıda düzenlenmiş alt sistemlerin bir derlemesidir. Sistemler, dengeyi sürdürmek için kendi kendini dengeleyen mekanizmaları uyarlar. Sistemler, çevresel koşullara uyum sağlama ve değişme kapasitesine sahiptir”* şeklindeki bu genel ilkeleri ailelerle çalışırken yol gösterici olmaktadır (Gladding, 2019, s.31-34).

Bireyler alt sistemlerden oluşan büyük bir sistem içinde yaşamlarını sürdürürler. Her alt sistemin üstünde daha geniş bir sistem mevcuttur. Birey ailenin aile de toplumun alt sistemidir. Aile hem kendi içinde bireylerden oluşan bir

sistemdir hem de çevresindeki kişiler ve kurumlarla birlikte bir sistemin bütünü oluşturmaktadır. Eğer sistemlerden birinde problem olursa bu diğer sistemi de etkileyecektir. Ailenin bir bireyinde ortaya çıkabilecek bir sorun diğer aile bireylerini etkileyebilir ya da ailenin dışında gelişen olaylar aile sistemini etkileyebilir (Fennel and Weinhold, 1989; akt. Nazlı, 2016). Aileyi etkileyen unsurlar iç ve dış etkenler olarak ifade edilebilir. İç faktörler; aile üyelerinin birbirleriyle ilişkileri, yaş, cinsiyet, üyelerin rolleri, dış faktörler; sosyo-ekonomik durum, sosyal politikalar, kültürel yapı olarak ifade edilmektedir (Dallos and Draper, 2000; akt. Miller, 2006, s.155).

Ailenin karı-koca, ebeveyn-çocuk gibi alt sistemleri bulunmaktadır. Alt sistemler nesil farklılıklarına (anne ve baba), cinsiyete (anneler ve kızları), ilgi alanlarına (entelektüel ilgi alanı), işleve (bakım veren ebeveyn) göre oluşabilir (Minuchin, 1974, akt. Goldenberg et al.,2017, s.95). Aile sisteminde “ebeveyn-çocuk” ailenin parçası olan bir alt sistemi ifade ederken, aynı şekilde “ebeveyn-çocuk” alt sistemi de birey alt sisteminden oluşmaktadır. Alt sistem kendisinden daha büyük bir sistemin parçasıdır fakat daha küçük bir sistem olarak hareket edebilmektedir. Çalışılmakta olunan ana sistemin ve ana sistemi oluşturan alt sistemlerin belirlenmesi sistem kuramının önemli özelliklerinden biridir (Teater, 2014).

Eş, ebeveyn ve kardeş olarak nitelenen alt sistemler ailenin yaygın olan üç alt sistemidir. Ailede temel olan ilişki eşler arası ilişkidir. Eşlerin oluşturduğu alt sistem; cinsellik, bir konu üzerinde konuşup karar alma, geleceğe dair planlar yapma gibi etkinliklerin sürdürülmesini sağlamaktadır. Bu sistemde yaşanabilecek olumsuzluklar tüm aileyi etkileyebilir. Eş alt sisteminde çiftlerin birlikte nasıl karar aldığı, geleceği nasıl planladıkları, çatışmaları nasıl yönettikleri, birbirlerinin ihtiyaçlarını nasıl karşıladıkları önemli olmaktadır. Sağlıklı bir eş alt sisteminde çiftler birbirleriyle tatmin edici ilişkiler kurmuş, gelişmek için birbirlerine destek olmuşlardır. Anne ve babanın oluşturduğu ebeveyn alt sistemi; çocuk bakımı, çocukların yetiştirilmesi, ihtiyaçlarının karşılanmasından sorumlu olan sistemdir. Ebeveyn alt sistemine katılan çocuk sosyalleşmeyle ilgili ilk becerilerini geliştirir ve burada kazandığı becerileri arkadaş gruplarına, okuldaki ilişkilerine taşıyabilir. Bazı ailelerde ebeveynler ebeveyn alt sistemindeki sorumluluklarını diğer akrabalar veya kurumlarla paylaşabilirler.

Eş, ebeveyn ve kardeş alt sistemleri devamlı olarak birbirlerinden etkilenirler ve aralarında dinamik bir ilişki bulunur. Kardeşlerin oluşturduğu kardeş alt sistemi; çocuklar arasında paylaşımın oluşması, iş birliğinin artması, konuşma becerilerinin gelişmesini sağlamaktadır (Zastrow and Krist-Ashman, 2016; Nazlı, 2016; Goldenberg et al., 2017, s.95)

Aile bir sistem olarak değerlendirildiğinde etkileşimler aile sistemi bağlamında incelenmelidir. Aile üyeleri birbirlerinin davranış ve duyguları üzerinde etkilidir. Her ailenin etkileşimleri bağlamında bir yapısı bulunmaktadır. Her ailenin ihtiyaçlarına yanıt verecek belirli davranış biçimleri bulunmaktadır (Strong et al., 2011, s.48). Aile beslenme, barınma gibi temel ihtiyaçlarının yanı sıra aynı zamanda daha iyi koşullarda varlığını sürdürmek, aile üyelerinin birbirleriyle sosyal ve duygusal anlamda daha iyi bir etkileşim örüntüsü içinde olması için çaba göstermektedir. Sistemin bu amaçlarına ulaşması için yiyecek, su, konut, danışmanlık gibi enerji türlerine ihtiyacı vardır (Robbins, et al., 2012, s.40).

Aile amacı olan bir sistemdir. Genellikle ailelerin hedefi aile olarak kalmaya devam etmektir. Aileler bazı durumlarda değişime karşı direnç gösterebilirler de her aile sistemi zaman içinde değişmektedir. Sağlıklı bir aile kendisini korumak için çevreye uyum sağlar ve değişir. Aile üyeleri yaşlandıkça, çocuklar dünyaya geldikçe, aile üyelerinden bazıları evden ayrıldıkça aile değişime uğrar. Aile kendisini sürekli yeniden yapılandırır. Varlığını devam ettirmek ve kendini korumak için çaba gösterir. Bu süreç dengeyi bozan iç ve dış kuvvetler ile dengeleyici kuvvetlerin etkileşim halinde olduğu dinamik bir süreci ifade etmektedir (Strong et al., 2011, s.48; Goldenberg et al., 2017, s.92). Aileler kendi ihtiyaçlarını veya onlardan beklenen çevresel talepleri karşılamak için değişirler ve kendilerini yeniden yapılandırır. Güçlü kalan aileler yaşanan değişimler karşısında kendini düzenleyen, işlevsel üye etkileşimleri olan ve eğitim, dini, çalışma gibi sosyal sistemlerle de olumlu bir şekilde etkileşime giren ailelerdir (Gladding, 2019, s.61).

Aile sistemi kendisine ulaşan girdileri fark eder ve buna yönelik tepkiler geliştirerek işlevselliğini sürdürmeye çalışır. İşlevselliğini devam ettiren aile sistemi ilişkide olduğu tüm sistemlerle destek, bilgi paylaşımı, değişim hususlarında etkileşimde bulunur. Çıktı ise ailenin kendisi dışındaki diğer sistemlere

aktarmış olduğu bilgi, davranış veya iletişim olarak tanımlanmaktadır. Ev içinde yapılan veya evin dışında yapılan işler bir çıktı olarak değerlendirilmektedir. Aile bireylerinin yaşamlarını sürdürmek için yiyecek, giyecek gibi temel ihtiyaçlarını karşılamaları da ekonomik bir çıktıdır. Aile sisteminde girdiler ve çıktılar arasında denge olmalıdır. Eğer bu denge bozulursa ailenin fonksiyonları sağlıklı bir şekilde çalışmaz, bu da aile içi ilişkileri etkiler (Mavili, 2004; Zastrow and Krist- Ashman, 2007, s.139).

Geri bildirim sistemin geçmiş performansının çıktılarını sistemin düzeninde değişiklik veya düzenleme yapmak için tekrar sisteme dâhil ederek sistemin varlığını devam ettirmesini sağlayan dairesel mekanizmalardır. Geri bildirim ailenin dışındaki sistemlerden aileye, aileden aile dışındaki sistemlere veya aile sisteminde yer alan bir alt sistemden ailedeki diğer üyelere yönelik olabilir. Geri bildirimler olumlu veya olumsuz özellikler gösterebilir. Olumsuz geri bildirimler sistemin eski haline gelmesi için gerekli olan değişikliklerin yapılması için uyarıda bulunur. Olumlu ve olumsuz geri bildirimler iyi veya kötü olarak nitelendirilemez. Ailenin istikrarı ve devamlılığı için ikisi de gerekli olmaktadır. Aile sisteminde zaman içinde üyelerin yaşlanması, evden ayrılması, eşlerin boşanması, aile içinde çeşitli düzensizliklerin, çatışmaların, kopmaların ortaya çıkması sistem kuramının entropi kavramıyla açıklanabilirken; tam tersi aileye yeni üyelerin katılması, koşulların iyileştirilerek eşler arası çatışma durumunun giderilmesi, iletişimin güçlenmesi gibi büyüme ve gelişme içeren durumlar da negatif entropi kavramıyla ifade edilebilir. Aile açısından bakıldığında hiçbir sistem tamamen açık veya kapalı özelliğe sahip değildir. Tamamen açık olmaları halinde dışarıdaki dünyadan ayrı bir varlık olarak nitelenemezler; tamamen kapalı olmaları ise dış çevreyle iletişim halinde olamamalarına ve zaman içinde varlıklarını sürdürememelerine neden olur. Açıklık ve kapalılık arasında bir denge hali izleyen aileler dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı kendilerini korurken aynı zamanda çevreyle arasında bir uyum sağlamaya çalışır (Zastrow and Krist- Ashman, 2007, s.139-140; Goldenberg et al., 2017).

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma; algı, çevre ve süreçle ilgili olmak üzere üç alanda araştırmacıya veri toplama imkânını sunar. Nitel araştırmanın çalışmada kullanılmasının en önemli sebebi; araştırılan konu bağlamında kişilerin algılarına, sosyal çevrelerine ve yaşadıkları süreçlere ilişkin detaylı bilgilere ulaşmak istenilmesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s.45-46).

Araştırma Sahası ve Araştırma Grubu

Araştırma Karaman il merkezinde yürütülmüştür. Araştırma grubunu; Karaman ili Merkez ilçesinde ikamet eden fabrikalarda işçi olarak çalışan en az bir çocuk sahibi olan 26 evli çift olmak üzere toplamda 52 kişi oluşturmaktadır. Katılımcılara nitel çalışmalarda kullanılan amaçsal örneklem ve kartopu örneklem yöntemlerinden yararlanılarak ulaşılmıştır. Çalıştıkları fabrikalar değerlendirildiğinde 10 farklı fabrikada çalışan katılımcılarla görüşülmüştür. Fakat katılımcılardan hiçbirine fabrikalar üzerinden iletişime geçilerek ulaşılmamıştır. Araştırmacının kendi yaşadığı mahalledeki ya da uzun yıllardır Karaman'da ikamet eden diğer mahallelerde yaşayan sosyal çevresinden tanıdıklarının yönlendirmesiyle bazı katılımcılara ulaşılmıştır. Ulaşılan katılımcılar daha sonrasında kendi tanıdıkları işçi çiftlere de araştırmacıyı yönlendirmiş, bazı katılımcılara bu şekilde ulaşılmıştır. Hiçbir katılımcıyla öncelikle araştırmacı bizzat iletişime geçmemiş, araştırmacıyı yönlendiren kişiler öncelikle katılımcılara ulaşmış, çalışmayı anlatmış ve araştırmacıyla irtibat kurmayı kendi iletişim bilgilerinin araştırmacıya verilmesini kabul etmelerinden sonra araştırmacı katılımcılarla iletişim kurmuştur. İlk iletişim telefonda kurulmuş sonrasında yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Saha araştırması 2017 yılının Ocak-Mart ayları arasında tamamlanmıştır.

Araştırmanın Veri Toplama Teknikleri ve Veri Toplama Araçları

Nitel araştırma; kişilerin kendi hayatlarını ve yaşadıkları dünyayı nasıl yorumladıklarını, olaylara nasıl anlam yükledikleriyle ilgilenir. Nitel araştırmada katılımcının bakış açısı ve beyanları esastır (Merriam, 2013, s.13-14). Algı, süreç ve çevreyle ilgili bilgilere ulaşmak için, nitel çalışmada kullanılan veri toplama tekniklerinden yararlanır. Bu çalışmanın saha araştırması sürecinde nitel veri toplama tekniklerinden; derinlemesine mülakat ve kısmi katılımlı gözlem teknikleri kullanılmıştır.

Veri toplama araçları olarak araştırmacı tarafından hazırlanan çalışma hayatı, aile, aile içi ilişkiler ve sosyal çevreyle ilgili 34 sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu ve sosyodemografik bilgilerin yer aldığı kişisel bilgi formu kullanılmıştır.

Derinlemesine mülakatların yanı sıra bir diğer nitel veri toplama tekniği olan kısmi katılımlı gözlemden de yararlanılmıştır. Bir araştırma tekniği olarak gözlem; kişileri, aileleri, olayları içinde buldukları sosyal çevre içinde, sosyal koşulları göz önünde bulundurarak inceleme imkânı sunar. Kısmi katılımlı gözlemden araştırmacı katılımcıların yaşadığı çevrede uzun süre bulunmaz ve bütün faaliyetlerine katılmaz (Kümbetoğlu, 2015, s.128-130). Araştırmacı 2014 Aralık-2017 Haziran zaman dilimleri içerisinde Karaman ilinde ikamet etmiştir. Bu durum araştırmacıya hem gözlem yapma imkanı hem de katılımcılara ulaşma noktasında kolaylık sağlamıştır. Çalışmanın bir fikir olarak belirmesi sürecinden saha çalışmasının bittiği zamana kadar araştırmacı katılımcıların yaşadıkları mahalleler, çalıştıkları fabrikaların bulunduğu Karaman Organize Sanayi Bölgesi, servis bekledikleri duraklar, çocuklarının okulları, kendi evleri ve bazı katılımcıların akrabalarının evleri gibi sosyal ve fiziksel çevreler içinde bulunarak gözlem yapma ve bazı faaliyetlerine katılma imkanı bulmuştur.

Katılımcıların kendilerini rahat hissettikleri onların uygun gördüğü mekânlarda görüşmelerin gerçekleştirilmesi gözlem yapma olanağını da olumlu anlamda etkilemiştir. 46 katılımcıyla kendi evlerinde, 2 katılımcıyla bir akrabasının evinde, 4 katılımcıyla ise çocuklarının okulunda görüşmeler yapılmıştır. Okulda görüşme yapılan 2 katılımcının ayrıca evlerine de gidilmiş ve eşleriyle orada görüşülmüştür. Toplamda 24 ailenin evlerine gidilmiş ve evlerde en az 30 dk. en fazla ise 3 saat bulunulmuştur. Görüşmeler çift olarak değil 52 katılımcıyla ayrı ayrı gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler katılımcıların uygun olduğu saatlerde yapılmıştır. Bu saatler bazen gece vardiyasından çıkıp sabah eve geldikleri zamanlarda, bazen akşam işten geldikleri zamanlar, bazen ise tatil günlerinde pazar günleri olmuştur. Çalışma saatlerine göre ayarlanan bu görüşmelerde araştırmacı katılımcıların işe gelme ve gitme süreçlerine, çocukları ve eşleriyle ilişkilerine, komşu ve akrabalarıyla yaptıkları bazı etkinliklere tanıklık etme ve katılma imkanı bulmuştur.

Araştırmanın Veri Analizi

Derinlemesine mülakatlarda katılımcıların onayı doğrultusunda ses kaydı yapılmıştır. Verilerin ham dökümü yapıldıktan sonra elde edilen metinler okunmuş ve analizi yapılarak temalar oluşturulmuştur. Araştırma öncesinde yarı yapılandırılmış görüşme formundaki sorularla ilintili olarak düşünülen temalara saha araştırması sürecinde elde edilen bilgiler doğrultusunda yeni temalar eklenmiştir. Araştırma sonunda ana temalar ve alt temalar oluşturulmuş, görüşmecilerin söylediklerine bağlı kalınarak anlatılar yer almış ve yorumlanmıştır.

Etik hususlar

Çalışma için İstanbul Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'na başvurulmuş ve etik onay alınmıştır. Araştırmanın saha süreci boyunca katılımcılarla yapılan görüşmelerden önce sözlü onam alınmış ve ses kaydı bu onamdan sonra yapılmıştır. Katılımcıların gerçek isimleri çalışmada kullanılmamış, katılımcılara kod isimler² verilmiştir.

BULGULAR

1. Sosyodemografik Bilgilere Ait Bulgular

Kadın katılımcılar 25-52 yaş aralığında, erkekler ise 26-56 yaş aralığındadır. Katılımcılardan 37'si ilkokul, 9'u ortaokul ve 6'sı ise lise mezunudur. Fabrikada çalışan işçiler arasında konum farklılıkları vardır. İşçiler kendi arasında düz işçi ve vasıflı işçi (usta işçi, ustabaşı, vardiya şefi, çavuş³) şeklinde ayrılmaktadır. Araştırmaya katılan katılımcıların 33 tanesi düz işçi, 3 tanesi vardiya şefi, 3 tanesi çavuş ve 13 tanesi usta işçi olarak fabrikadaki konumunu ifade etmiştir. Fabrikada vasıflı işçi olarak çalışan kişiler genelde erkek işçilerdir. Katılımcı çiftlerin bir özelliği de çocuk sahibi olmalarıdır. Araştırma grubunda en az 1 en fazla 5 çocuğu olan çiftler yer almaktadır.

Araştırma grubunda yer alan her ailede en az bir eş vardiyalı çalışmaktadır. Görüşme yapılan 26 ailenin 23'ünde eşlerin ikisi de fabrikada vardiyalı

² Çalışmanın türetildiği yüksek lisans tezinde katılımcılara asıl isimlerinin dışında başka isimler verilerek onların alıntılarına yer verilmiştir. Bu çalışmada görüşmeciler için sadece G1, G2, G3, ... şeklinde bir kullanım yapılmıştır.

³ Katılımcılar fabrikalarda bir grup kadın işçiden sorumlu kişi olarak görev yapan kadın işçiler için bu unvanın kullanıldığını belirtmişler ve konuşmalarında da bu tabiri kullanmışlardır.

çalışmakta; 3 ailede eşlerden biri sadece gündüz çalışmakta diğer eş ise vardiyalı çalışmaktadır.

Vardiya döngüsü ise günde 8'er saatten 3 vardiya ya da 12'şer saat olmak üzere günde 2 vardiya şeklinde ilerlemektedir. Vardiya döngüleri belli zaman aralıklarında değişmektedir. Örneğin bir işçi bir hafta 08:00-16:00 vardiyasında çalışırken diğer hafta 16:00-00:00 vardiyasına dönebilmektedir. Vardiya döngüleri fabrikanın çalışma sistemlerine göre değişmektedir. Araştırma grubunda 24 kadın işçi ve 7 erkek işçi 8'er saat olan vardiya döngüsü içinde yer alırken; 17 erkek işçi 12'şer saat olan vardiya döngüsü içinde yer almaktadır. Sadece 1 kadın işçi gece vardiyası içinde yer almamakta, onun vardiya döngüsü 2 şekilde değişmektedir. Vardiya döngüsü içinde yer almayan; 1 kadın işçi sadece 08:00-16:00, 2 erkek işçi ise 08:00-20:00 olmak üzere tek vardiya şeklinde çalışmaktadır.

Katılımcıların tümü gıda sektöründe üretim gerçekleştiren fabrikalarda çalışmaktadır. Çalıştıkları fabrikaların isimleri kendilerine sorulmamıştır. Fakat fabrika isimlerini paylaşmakta sakınca görmeyen işçilerin anlatıları değerlendirildiğinde 10 farklı fabrikada çalışan katılımcılarla görüşülmüştür.

2. Çalışma Yaşamı

2.1. Katılımcıların Bir İş Gününü

Günlerinin önemli bir kısmı fabrikada geçen katılımcılar bir iş günlerini genel olarak; işe gitmek için yola çıkma, işyerine geliş ve işe başlama, banyo saati⁴ (15-20 dk), yemek yeme (30 dk), banyo saati (15-20 dk) ve işten çıkış şeklinde ifade etmişlerdir.

“Sabah işte gidiyoruz. Biz sivil gidiyoruz iş kıyafetlerimizi orda giyiyoruz. Sabah işte 6 buçuk gibi servis gidiyor 7'de iş başı yapıyoruz. İş kıyafetini giyiyoruz herkesin tesisi ayrı ayrı; 10 kişi, 15 kişilik tesislerimiz var. Tesisimiz çalışıyorsa elemanlarımızla birlikte gidiyoruz saat 9-10 gibi banyo saatleri var; 15-20 dakika. İşte tuvalet ihtiyacı veya sigara kullananların ayrı bölünmeleri var orda sigara kullanıyorlar. Saat 11, 12, 1'e doğru yemek saatleri var; yarım saat. Yemek işte; yemekhanede erkek bayan iki bölme şeklinde, isteyen istediği şekilde alıp

⁴ Katılımcıların tümü fabrikada gün içinde kendilerine verilen mola sürelerini ifade etmek için “banyo saati” tabirini kullanmışlardır.

iyor. İşte 8 saatlik saatte 1 buçuk 2 gibi gene banyo saati var; 15 dakkalık. İsteyen istediği şekilde namazına gidiyor yani ustalar o yönden şey yapmıyor ama dakika; bir form var gidiş geliş saatleri yazılıyor bunu takip ediyor ustalar (...) Servisler aynı iş kıyafetlerimizi çıkartıp dolaplarımıza asıyoruz ordan evimize geliyoruz servislerle.” (G37, Kadın,28, Düz İşçi)

İşçilerin 12 veya 8 saat çalışmalarına, çalıştıkları fabrikanın çalışma sistemine, vardiya döngülerine, fabrika içinde çalıştıkları birime ve konumlarına bağlı olarak bu genel iş akışında değişiklikler olabilmektedir. Katılımcıların ifadelerinde bu farklılıklar olsa da genellikle tümü iş yerindeki saatlerini yoğun bir şekilde çalışarak geçirdiklerini ifade etmişlerdir.

“Çalışarak. Yarım saatlik yemek zamanın var. Onun haricinde 15 dk. Sabah-tan sonra bir de öğleden sonra 15 dk. Sigara ve yahut da molan var. Onun haricinde yoğun bir şekilde koşturursun. Yoğun bir şekilde, tempolu, hiç durmadan, stresli, aşırı stresli.” (G2, Erkek, 47, Vardiya Şefi)

2.2. Fabrikada Çalışmanın Zorlukları/Olumsuz Yönleri

Genel itibarıyla fabrikanın zorlukları/olumsuz yönlerini beyan ettikleri görüşlerde katılımcılar fabrikanın bir özelliğine değinip “şu noktası olumsuz, zor” dememişler; konuşmalarının başında fabrikada çalışmanın başlı başına zor bir şey olduğunu sıklıkla ifade vurgulamışlardır.

“Olmaz mı? Kolaylığı var mı mesela? Zor her şey sıkıntı. Biz daha önce eşimin fabrikasında beraber çalışıyorduk şimdi değişik fabrikaya geçtim. Bir yıldır orda çalışıyorum. Çok zor. Önceki fabrikama göre bu fabrika daha çok zor, her şey sıkıntı. Her yönünden her şey sıkıntı.” (G43, Kadın,34, Düz İşçi)

Bu genel ifadelerin yanı sıra erkek ve kadın katılımcıların söylemlerinde ortak olarak vardiya döngüsünün değişmesi ve özellikle gece vardiyasında çalışmak bir zorluk olarak ifade edilirken, erkekler 12 saat çalışmanın, kadın katılımcılar ise; ayakta çalışmanın kendileri için bir zorluk olduğunu belirtmişlerdir.

2.2.1. Vardiyalı Çalışmak

Belli zaman aralıklarında işçilerin vardiya döngülerinin değişmesi onların uyku, yemek ve aile üyeleriyle birlikte olma zamanlarının da değişmesi demektir. Bu durum bir zorluk olarak ifade edilmiştir.

“Olumsuz yönleri.. Misal vardiya değişiyor ya geceden gündüze. Misal uykusuz. Ona alışasıya bitiyor zaten o vardiya, uykusuz kalıyon.” (G6,Kadın, 39, Usta İşçi)

“Zorlukları var. Vardiye sıkıntısı. Mesela 1 hafta birine şey yapıyorsun 1 hafta birine hani biraz hayatın hani aslında biraz kolaylaştırıyor biraz zorlaştırıyor.” (G21,Kadın, 40, Düz İşçi)

Vardiya her hafta düzenli bir şekilde değişirken bazı zamanlar ise katılımcılar vardiya değişikliği yapılmadan birkaç hafta aynı vardiyada kaldıklarını ifade etmişlerdir. Yani işçiler fabrikadaki şartlara göre bazı zamanlarda üst üste 2-3 hafta boyunca sadece gece vardiyasında veya sadece gündüz vardiyasında çalışabilmektedirler. Kendi alıştıkları vardiya sisteminin değişmesi onları olumsuz anlamda etkileyebilmektedir.

“Yeri geliyor birkaç hafta dönmediği oluyor yeri geliyor bir ay gece geldiğimiz oluyor bu da yıpratıcı oluyor (...) Mesela her hafta dönüyor ama olur ya mesai oluyor mal yetişmediği zaman bir ay dönmediği kadar oluyor(...)” (G49,Kadın, 28, Düz İşçi)

2.2.2. Gece Vardiyası

Haftalık vardiya sisteminin düzenli değişmemesinin yanı sıra katılımcılardan vardiyalı olarak çalışanlar en çok gece vardiyasında zorluk çektiklerini belirtmişlerdir. Gece vardiyası onlar için uykusuz bir şekilde çalışmak anlamına gelmektedir. Anlatılarında gündüz uyusalar bile yine de geceleri gündüz çalıştıkları gibi çalışmadıklarını bedenlen ve zihnen yorgun olduklarını kendilerini hâlsiz hissettiklerini belirtmişlerdir.

“Gece çok zor. Orda dinlenmeden gittiğın zaman orda çok kötü oluyon mesela. İş verimi olmuyo hiç. Sana söylenenleri zaten anladığın yok. Beynin bi yerde duruyor. Ne konuşulanları ne yapılanları. Yaptığın iş mesela hani paketleme yapıyon ya; paketleme yaparken beynin bi yerde duruyor, artık yaptığın işin sen bile farkında değilsin uyumadan gidersen burdan, dinlenmeden gidersen gece vardiyası çok sıkıntılı.” (G27, Kadın, 43, Düz İşçi)

Gece saat 23:00’da yola çıkıp fabrikaya gitmek için servis bekleyen işçiler başta çocukları ve çevrelerindeki kişilerden farklı bir şey yapmakta bu farklılık da onları duygusal anlamda etkileyebilmektedir.

“Mesela vardiya, gece vardiyası çok zor. Yatmadan, ondan sonra işe mesela gece gidiyon gece; tam herkesin yatak vakti, yatacağı vakit, gezmeden geleceği vakit sen işe gidiyon. Orda da zor mesela anlaşılamıyon arkadaşlarıyla, işte sıkıntı oluyor, patronlardan laf duyuyon çok sıkıntı anlatamam yani o kadar çok.” (G27, Kadın, 46, Düz İşçi)

Gece vardiyasında kişilerin uykusuz olması olabilecek iş kazaları için bir risk içermektedir. Gece uyku problemi yaşayan kişiler bir iş kazası yaşamaktan tedirgin olmaktadır. İşçiler uykusuzluğun çok tehlikeli bir şey olduğunu makinanın başında uyuyakalan işçilerin makinaların ellerine ve parmaklarına zarar verebileceğini ifade etmişlerdir.

“Yarın mesela gecedeyim ben. Uykusuz. Uykunu alamadın mı işte ilk önce panik atarsan elimi mi kaptracam, bir şeyler mi olacak diye korkuyorsun. Hepsi oluyor yani. Yani evdekini işe götürmeyecen iştekinin eve getirmeyecen derler ya ama öyle olmuyor. Bazen evdeki de işe gidebiliyor işteki de eve gelebiliyor yani.” (G11, Kadın, 46, Düz İşçi)

“Makine işte o da tehlikeli. Mesela daha dikkatsiz oluyor. Dikkatsiz olduğun zaman elin; mesela ben bir iki defa elimi sıkıştırdım makineye biri de 4-12 vardiyasındaydı biri gece vardiyasındaydı. Gece 3 saatte uyusan gündüz gittiğin zaman vücut daha dinç oluyor yani.” (G22, Erkek, 45, Vardiya Şefi)

Gece vardiyasında bazı işçiler uykusuzluğun yanı sıra sağlık problemleri de yaşayabilmektedir.

“Yani gece vardiyası. Mesela; ben bir gün uyumayım, uykusuz gidiyim hastalanırım. Ve yahut da midem.. Dediğim gibi ben önceden hiç mide sıkıntısı çekmezdim. Fabrikaya gittim, midem gece vardiyasında sürekli midem ağrıyor o sıkıntım oldu benim.” (G21, Kadın, 40, Düz İşçi)

2.2.3. 12 Saat Çalışmak

12 saat çalışan erkek katılımcılar bu durumun kendilerini ve ailelerini olumsuz anlamda etkilediğini belirtmişlerdir. 12 saatlik çalışma süresinin çalıştıkları fabrikanın çalışma sistemine, fabrikadaki iş yoğunluğuna ve çalıştıkları birime bağlı olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcıların aile ve sosyal yaşamlarının bu durumdan son derece olumsuz etkilendiği anlatılarından anlaşılmaktadır.

“Fabrikada çalışmanın her yönü zor. Hiçbir kolaylığını ben şey yapamıyorum yani. Biz mesela şu anda erkekler 12 saat çalışıyor. 12 saat çalışmak demek; bizim gel git 2 saatimiz de öyle gidiyor yani. 14 saat. 24 saatte 10 saat bir zamanımız var bizim. İşte onu da sen düşün yani. 10 saatte eve gelirsin; çocukla mı ilgilenirsin, kendi istirahat mı yaparsın, yemek mi yersin, dışardaki işlerini mi halledersin?” (G44, Erkek, 35, Usta İşçi)

“(...) İşin durumuna göre yoğun olursa, adam eksik olursa 12 saat çalışıyoz (...)Ne zamanlar diyeyim? Nisanda başlar temmuz, ağustosa kadar. O zaman işler biraz yoğun oluyor, ondan sonra 8 saate dönüyor.” (G20, Erkek, 26, Usta İşçi)

2.2.4. Ayakta Çalışmak

Görüşme yapılan katılımcılardan erkeklere kıyasla daha çok kadınlar ayakta çalışıyor olmalarını fabrikanın zorluğu olarak nitelendirmişlerdir. Kadın katılımcıların çoğunluğu fabrikada 8 saat boyunca ayakta durarak çalıştıklarını bu durumun kendilerini olumsuz anlamda etkilediğini ifade etmişlerdir. Fiziksel anlamda bel ağrısı, romatizma gibi sağlık problemleri olan işçiler için ayakta çalışmak sağlıklarını tehdit eden bir unsur olmaktadır.

“Benim sıkıntım; belden dolayı sıkıntım çok. Ayakta çalışıyoz sürekli ayakta duruyoruz, 8 saat boyunca ayaktayız. İşte belim çok ağrıyor, dayanamıyorum bazen. Günde içtiğim haplar haddini geçiyor o da böbreklere sıkıntı veriyor. Geçen içtim 3 gün kendime gelemedim. Böbreklerimde, artık sancıdan nefes alamaz hâle geldim, böbreğe vurdu.” (G39, Kadın, 40, Düz İşçi)

3. Çalışma Yaşamı ve Aile Sistemi

3.1. İşten Sonra

İşçi kadınlar genel itibarıyla işten çıktıktan sonra eve geldiklerini, ev işi yaptıklarını ve çocuklarla ilgilendiklerini tüm bunları yaptıktan sonra ise uyuduklarını ifade etmişlerdir. Ev işi diye kast ettikleri eylemler; kirli çamaşır temizliği, ütü yapma, bulaşık temizliği, yemek yapma, genel ev temizliği gibi işlerdir. Ev işlerinden sonra ise çocuklarıyla ilgilendiklerini söylemişlerdir.

“Evet, yani mesela 4-12 gitsem bile işe yorgun gidiyorum. Saat 3’te işe gidiyorum ama sabah kalkıyorum çocukları okula gönderiyorum. İşte ev temizliyorum. Tekrar geliyorlar yemek yediriyorum. Bulaşık topluyorum çamaşır. Saat 3

te işe gidiyorum. Hani hiç dinlenmeden işe gitmiş oluyorum. Yani geceden de aynı belli bi saate kadar uyuyup belli bi saate kalkıp o evi temizlemek zorundasın. Yemek yapmak zorundasın. Bunların hepsini tekrar tekrar yapmak zorundasın yani.” (G25, Kadın, 29, Düz İşçi)

Erkek işçilerin çoğunluğu işten çıktıktan sonra dinlendiklerini, uyduklarını, çocuklarıyla ilgilendiklerini, ev içinde ve ev dışında halledilmesi gereken işler varsa onları yaptıklarını söylemişlerdir. Bazı soruların cevaplarında olduğu gibi bu soruya verilen cevaplarda da 12 saat çalışan erkek işçiler yorulduklarını, işten sonra geriye çok fazla bir zamanlarının kalmadığını dile getirmişlerdir.

“Yatıyoruz desem doğru olur yani. Yani işte çalıştığın gündüz veya geceye göre değişiyor bu yani. Genelde evin işleri diyelim, yani eve bağlı dışarda olan işler veya evdeki işler veyahut da çocuklar yani. Başka hafta içi herhangi bir şey yapıyoruz diyemem. Ha değişiyor yani bazen işin oluyor gidiyon çarşıya, başka bir yere gidiyon. Bazen gece çalıştığında gündüz tamamen uykuya feda ediyon.” (G44, Erkek, 35, Usta İşçi)

3.2. Çalışma Yaşamının Eşler Arası İlişkiyi Etkileme Durumu

Genel itibarıyla eşlerin büyük bir çoğunluğu fabrikada çalışmanın ilişkilerini olumsuz anlamda etkilediğini söylemişlerdir. Eşlerin vardiyalı bir şekilde çalışıyor olmaları ve bir eşin vardiya döngüsünün diğer eşten farklı olması ilişkilerini etkileyen önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır.

“Etkiliyor tabii. Vardiya denk gelmiyor işte. Şimdi mesela ben gece gidiyorum, eşim 3’te gidecek işe. O yüzden etkiliyor yani. Göremiyom, oturup konuşamıyom şöyle bi 2-3 saat, 3-4 saat konuşamıyorum. Ancak bir hafta sonu, haftasonları da 2-3 saat; bir pazarım eşimle, diğer günlerim yok. Yani bir haftanın 6 günü yok.” (G20, Erkek,, 26, Usta İşçi)

Eşlerin vardiyalarının birbirlerinden farklı olması evde bütün ailenin bir arada vakit geçirmesini de etkilemekte, bu durum da huzursuzluğa yol açabilmektedir.

“Ya vardiyalar ayrı olduğu zaman bazen insanın siniri bozulabiliyor. Hani ben geliyorum o olmuyor, o geliyor ben olmuyorum. Bazen akşam yemeklerini beraber yemiyoruz. Çocuklarla tek başıma yiyorum. Bu şekilde bana sıkıntı oluyor...” (G25, Kadın, 29, Düz İşçi)

Önceki yıllarda işçilerin anlatımlarına göre 2011 yılına kadar kadınlar da fabrikalarda 12 saat çalışmak durumunda kalmışlardır. Uzun yıllar fabrikada çalışan kişiler bu durumu da hatırlatmakta ve bu durumun evliliklerde çok daha olumsuz sonuçlara yol açtığını vurgulamışlardır.

“Tabii etkiliyor. Ya 12 saat çalışıyorum dediğim gibi, bundan ziyade Pazar mesaisi koyuyorlar. Yeri geliyor ayda bir sefer görüyön. Pazar günü de çalıştın, birbirini görmekte zorlanıyorsun. Ha şurda bayanlar bir 3-4 senedir 8 saat. Önceleri hep 12 saatti. Bi de pazarları çalışırdık. Çok aileler dağıldı, çok yuvalar yıkıldı. Böyle birbirini görmeye görmeye.” (G4, Erkek 37, Düz İşçi)

Fabrikada gün içinde yaşanan gerginliklerden dolayı eşlerin evde de bu durumu yansıttıkları için ilişkilerinin olumsuz anlamda etkilendiğini söyleyen katılımcılar da olmuştur. Fabrikada işçilerin yaşadığı stres, sıkıntı evde eşler arası ilişkiyi de etkilemektedir.

“İster istemez. Ne bileyim bir ayağı bir ayağı tutmuyor. Bakarsın şeker gibi, hani sinirsiz. Bazı zaman işyerinde biriyle tartışır, atıyorum gelir eve yansır bana yansır. Yansımaz mı? Aynı şekilde ben de aynı. Geçen mesela oturuyorduk böyle konuşmaya bile zamanımız olmuyor. Eşim 8’de gelecek mesela az sonra yemek yicek, çay iç zaten yatma saati geliyor.” (G43, Kadın, 34, Düz İşçi)

3.3. Çalışma Yaşamının Ebeveynlerin Çocuklarıyla İlişisini Etkileme Durumu

Katılımcıların hemen hemen hepsi fabrikada çalışıyor olmanın çocuklarıyla ilişkilerini olumsuz anlamda etkilediğini söylemişlerdir. İşten sonra gelip dinlenme ihtiyacı duydukları için veya evin işlerini de yapmak zorunda oldukları için zaman sıkıntısı yaşamakta ve özellikle çocuklarına vakit ayırmakta güçlük çekmektedirler.

“Her yönüyle etkiliyor ya. Demin ben ne dedim; ben bu çocukları siz gelmeseydiniz en fazla göreceğim bir saatti bak. Bir saat. Bu çocuk sabah okula gitti. Ben kırk beş geçe geldim. Bu çocuk okula gitti. Şimdi ben bu çocuğu, ben nasıl zaman geçireyim şey yapıyım? Ben bu çocuğu görmüyüm ki çocuğu nasıl şey yapıyım? Çocuklarla zaman geçiremiyorsun. Arada kaçamak bi pazar günü yapabilirsen anca pazar günü. Pazar günü olmazsa hani göremiyorsun.” (G34, Erkek, 36, Usta İşçi)

Anne ve babalar işin verdiği yorgunluk nedeniyle veya iş yerinde yaşadıkları stres ve gerginliklerden kaynaklı sebeplerden dolayı evde çocuklarıyla sağlıklı bir şekilde iletişim kuramamakta, ister istemez iş yerinde yaşadıklarını çocuklarına yansıtabilmektedirler.

“Ya orda mesela; sana canım sıkılır, geliyon çocuk bi şey diyor; çocuğun dediği kafana girmiyor, girse bile bağırıveriyon. Ekmeği yiyip, çayını içip, vurup kafanı yatıyon. Zaten sabah beş buçukta kalkıyon. Namaza kalkıyon, namazı kılıp durağa çıkıyon. Gördüğüm saat belli işte. Dur hadi saat 10’a kadar dur. Kaç saat görceñ yani? 2-2,5 saatte ne görseñ ne göreceñ yani? Ya yeri geliyor çocuğun adını unutuyon. Zor ya (...)” (G40, Erkek, 35, Düz İşçi)

Gece vardiyasında ebeveynler evde olmazsa çocuklar tedirginlik korku gibi duygular yaşayabilmektedir. Gündüzleri evde ebeveynleri olmadığı zaman da özellikle okul çağındaki çocuklar öğleden sonra okuldan çıktıkları zaman eve geldiklerinde problem yaşayabilmekte, canları sıkılabilmektedir. Ayrıca öğle arası okuldan geldiklerinde evde yemek hazır değilse çocuklar yemek konusunda problem yaşayabilmektedirler.

“Şimdi şöyle söyleyeyim; hafta dönüyor ya evin içinde çocuk korkuyor gece vardiyasında oldun mu. Mesela atıyom gece saat 12’de gitsen çocuk tedirgin oluyor evde. Yalnız kalıyorlar. Şimdi biz gece vardiyasına dönünce mecbur yalnız kalıyorlar.” (G8, Erkek, 40, Düz İşçi)

Katılımcılar ebeveynin evde olmadığı zamanlar da özellikle küçük yaştaki çocukların duygusal olarak bu durumdan olumsuz anlamda etkilenebildiklerini ifade etmişlerdir. G49 evde çoğu zaman yalnız kalan 5 yaşındaki çocuğu üzerinden bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

“Çok etkiliyor tabii. İlgilenemiyorum çocuğumla. İnsan çocuğunu dört dörtlük terbiyeli bir şekilde yetiştirmek ister, ilgilenmek ister ee ben yatıyorum çocuk bu sefer yalnızlıktan kafayı yiyecek kendi başına. Mesela bu hafta ben gündüzdeyim babası gecede. Babası gelecek uyuyacak; o yanında kendi başına oturacak oynuyacak, yemeğini kendi yiyecek kendi kendini idare edecek. Bu sefer çocuk sıkılıyor evin içinde, psikolojisi bozuluyor çocuğun küçük yaşta. Yani düşünseñ kendi başına babası uyuduğu için çok ses de yapmayacak. Kendi başına işte bulduğunu yiyecek ona göre. Ha ben yapıp gidecem ama ona göre yiyecek. Çocuk kendi kendine idare edecek.” (G49, Kadın 28, Düz İşçi)

Anneler babalardan farklı olarak başka bir konuya da değinmişlerdir. Anneler hem fabrikada geceli gündüzlü çalışmakta hem de eve geldiğinde temizlik, yemek, bulaşık gibi ev işlerini yapmak mecburiyetinde kalmaktadır. Ev ve iş yerindeki işlerin birlikte yürütülmesi ise annelerin çocuklarıyla geçireceği vakti etkilemektedir.

“Çok etkiliyor. Ya ben çok yorgun geliyorum mesela. Ben geldikten sonra çocuklarıma o kadar çok vakit ayıramıyorum. Kapıdan geldin mi zaten onlar boynuna sarılıyor. Bir sarılıyom ondan sonra yemeğidi, bulaşığidi, çocuklarla ilgilenemiyorsun yeterince. Evinde olsan yani çok güzel ilgilenin çocuklarla. Aslında ilgileniyorum ama yorgun geliyorum hâliyle napayım? Yemeğidi, işiydi zaten anca. İkindin geliyorum farzet; yemek, bulaşık, akşam bir çay içiyon saat zaten 10'a geliyor. Ondan sonra da zaten benim vücut... O yüzden yatıyorum ondan sonra onlar da biraz şey yapıyor, kırılıyor aslında ama. Büyük oğlum daha çok içerli” (G9,Kadın, 38, Düz İşçi)

3.4. Çocukların Bakımı

Çocukların yaşlarına göre katılımcıların çocuk bakımı konusundaki pratikleri değişkenlik göstermektedir. Genellikle okul öncesi dönemde olan 3-6 yaş arasındaki çocuklar bakıcıya ya da bir akrabanın yanında kalmakta, biraz daha büyük olanlar evde yalnız kalmaktadır. Yaşları küçük de olsa evde yalnız kalmak durumunda olan çocuklarla ilgili ifadeler de anlatılarda yer almıştır.

3.4.1. Kendi Kendilerine Bakıyorlar

10 yaş ve üzeri çocuğu olan ebeveynler çocuklarının kendi kendilerine evde kalabildiklerini, ebeveynleri evde olmadığı zamanlarda çocuklarının ihtiyaçlarını kendilerinin karşılayabildiğini dile getirmişlerdir. Yine de geceleri akıllarının çocuklarında kaldığını, ev içinde çocuklarının yaşadığı bir sorun olup olmadığı konusunda tereddütler yaşadıklarını da paylaşmışlardır. G9'un 20, 14 ve 13 yaşlarında üç çocuğu vardır, kendisi beş yıldan beri fabrikada çalışmaktadır.

“Kendi kendilerine. Kimse. Benim çocuklarım hep kendi kendilerine büyüdüler. Kendi kendilerini idare ettiler (...)” (G9,Kadın, 38, Düz İşçi)

Yaşları küçük de olsa bazı ailelerin çocukları mecburen evde yalnız kalabilmektedir. Bunun nedenlerinden birini çiftlerin aynı şehirde çocuklarıyla

ilgilenecek akraba veya yakınlarının olmaması oluşturmaktadır. Fabrikada çalışmak için Karaman'ın köylerinden ve civar şehirlerden (Mersin'in Mut ve Silifke ilçeleri, Konya ve ilçeleri) göç eden katılımcılar bulunmaktadır. Bu durum da yakın akrabalarından uzak olmalarına ve onların desteğini alamamalarına yol açmaktadır. Çocukların yalnız kalmasının bir diğer nedeni de maddi problemlerden dolayı ailelerin çocuklarını özel kreşlere gönderememeleri oluşturmaktadır. Mersin'den Karaman'a fabrikada çalışmak için göç eden G33 ve G34 çifti şimdi 10 yaşında olan çocuklarının yaklaşık 3 yaşından beri evde tek başına kaldığını söylemişlerdir.

“Buna (oğlu) bakan olmadı. O zaman kiradaydık biz. 2 yaşını biraz geçinceye kadar ev sahibimgil baktı. Ondan sonra o yürüdü; sağa sola çıkmaya, balkona çıkmaya başladı. Ondan sonra ev sahibim biz bakamayacaz dediler. Biz de bu evi aldık. Ordan onlar da biz bakamayacaz deyince. Ordan işte biraz köye gönderdik. 4 ay mı 5 ay mı köyde kaldı. Onda da vardiyamız ayrıldığında getiriyorduk. Vardiyamız beraber olduğunda götürüyorduk. Aldık geldik. Zaten hiç bi yerde kalmıyordu ilk. Kimsenin yanında. Orda bi şey dövdüler mi ne yaptılar baya bi çocuk şey yaptı çekti onu. Kimsenin yanında kalmazdı. Ben tuvalete giriyim benle beraber girerdi tuvalete. Beni koyup gidecekler diye. Ondan sonra işte eve koyduk. Evde durdu(...)3 yaşına gelik değildi.”(G33, Kadın, 34, Çavuş)

“Kadın; 3 yaşında çocuğunu eve kitleyip gidiyor bak. Duyuyorum yani, orda çok kadınlar diyor yani. Çaresizim diyor, napacam diyor? Çok duyuyorum bayanlardan (...)”(G46, Erkek, 46, Düz İşçi)

3.4.2. Akraba Desteği

Çocuk bakımı konusunda ailelerin en önemli destekçileri; anneanne, babaanne, hala ve teyze gibi yakın akrabaları olmaktadır. Özellikle anneanne ve babaannenin çocuk bakımı konusunda yardımcı olduğu pek çok aile ile karşılaşmıştır.

“Eşim de gittiği zaman; annem babamgil aşağı katta oturuyor, onlar şey yapıyor. Bazen kaynanam şey yapıyor bakıyor. Kendileri artık büyüdüler. Zaten eşimle ayrı ayrı vardiyelerimiz 8-4 gidiyorum, 4-12 gidiyor. Evde kalıyorlar 1 saat kendileri idare edebiliyorlar. Yarım saat yarım saat sonra ben geliyorum, eşim gidiyor o şekilde idare ediyoruz.” (G26, Erkek, 35, Düz İşçi)

Burada dikkat çeken noktalardan biri de küçük yaşta bakıma ihtiyacı olan çocukların birden fazla bakım verenle muhatap olmak durumunda kalmalarıdır. G47'nin oğlu 14 aylıktır ve oğlu 7 aylıkken tekrar çalışmaya başlamıştır.

“Kız kardeşim, Kız kardeşim var iki tane onlar bakıyor annem bakıyor. Üçü idare ediyor.” (G47, Kadın, 28, Çavuş)

3.4.3. Köye Bir Akraba Yanına Gönderme

Bazı ailelerin çocuk bakımı konusunda destek aldıkları akrabaları mesafe olarak onlara uzak olabilmektedir. Özellikle Karaman'a göç etmiş aileler küçük çocuklarını köydeki veya geldikleri memleketteki yakın akrabalarının yanına gönderme gibi bir yol izleyebilmektedirler.

5,5 yaşında bir çocuk annesi G37'nin oğlu 1,5 yaşından beri köyde babaannesinin yanında kalmakta, eşi ve kendisi ancak haftasonları çocuklarını görme imkânı bulabilmektedir.

“1,5 yaşına kadar beraberdik. Doğum izni, sonra küçük diye eşimle görüştük napalım; biraz büyüsün diye işten çıkmak zorunda kaldım. 6 ay bir ara verdim. 18 aylıkken falan çalışayım dedim en azından sigortam ilerlesin. İşte eşimin annesi de ben bakayım çalış dedi. Hala onların yanında 5,5 yaşında şu an kayınvalidemgil bakıyor. Pek çocuğumla bir vakit geçiremedim. Hatta aramızda böyle belki yakın olsaydı biraz daha bağımız kuvvetli olurdu misal. Şunu yapma dediğim zaman beni dinlemiyor ama babaannesi der, dedesi der işte yapma dediği zaman, onların lafını dinliyor. O yönden bir kopukluğumuz var.” (G37, Kadın, 28, Düz İşçi)

Çocuklarını köyde yakın bir akraba yanına gönderen anne ve babalar onları görme konusunda çok daha fazla sıkıntı yaşamaktadırlar. Pazar mesaisi olduğu zaman veya kış aylarında hava şartlarından dolayı köye gidemedikleri zamanlar olmaktadır. Ayrıca kendilerine ait bir arabalarının olmaması da istedikleri zaman köye gitmelerini engellemektedir

“-Büyük çocuğum köyde ablamda kalırdı, onu hiç görmezdim, o daha rezillik yaşadı.

-Ne zamanlar görüyordunuz?

- Onu haftada bir, ayda. Köy olunca bir hafta gitsek, bir hafta gitmezdik. Bazen çok pazar mesaisi olurdu, zorlardı. Bir ay göremediğimiz günler olurdu.

Dokuz aylıkken işe başladım, komşum bakıyordu. 1.5 yıl komşum baktı. Ondan sonra ablama götürdüm. Bakıcıya para veriyordum o zaman, işte ablam sağolsun para almadı. Anaokuluna başlayana kadar kaldı. Anaokulunda getirdim.4 yıl falan kaldı işte.” (G5,Kadın, 35, Düz İşçi)

3.4.4. Bakıcı Bakıyor

Görüşme yapılan ailelerin bazıları yaklaşık 300 lira civarında bir meblağ karşılığında çocuklarıyla bakıcının ilgilendiğini söylemişlerdir. Bu bakıcı genelde komşu veya civardaki ev hanımı olan kadınlar olmaktadır. Ebeveynler gündüz yoksa çocuk gündüz bakıcı da kalmakta gece yoksa çocuğa bakıcı gece bakmaktadır. Anne ve babalar evde oldukları zamanlarda çocuğunu bakıcıdan alıp eve getirdiklerini, işe giderken de bakıcıya götördükleri söylemişlerdir. Her ne kadar işten sonra eve gelmiş olsalar da eve yorgun gelmekte ve uykuya ihtiyaçları olmaktadır. Dolayısıyla işten geldikleri an hemen çocuklarını bakıcıdan alamamakta biraz dinlendikten sonra almaktadırlar. Bu durum da çocuklarını az görmelerine neden olmaktadır.

“ - Zaten onlar (iki büyük çocuğu) okula gidiyor ötekine bakıcıya verdik, bakıcıya baktırıyoz. Normal bir evde bakıyor. Onun da eşi çalışıyor kendi çalışmıyor; ev kadını, iki tane çocuğu var.

-Gece de kalıyor mu orada?

-Tabii şimdi kaldığı zaman da olur. Dedim ya biraz önce; mecbur çalışmak zorunda kaldığın zaman, kaldığı da oldu tabii ki. Mesela karda kışta getirmediğin zaman oluyor kaldı. Niye? Çocukların geleceği için.” (G42,Erkek, 37, Düz İşçi)

G5 ve eşi G6 ile yapılan görüşme onların evinde saat 16.00 civarında başlamıştır. Araştırmacı görüşmeyi yaparken küçük çocukları bakıcıdan gelmiş ve babası çocuğunu yaklaşık bir saat gördükten sonra saat 18.00 civarı tekrar işe gitmiştir. Kendisi de bu durumu şu şekilde ifade etmiştir.

“12 saat çalışıyon. Sabah geliyon, yatıyon. Akşam kalkıyon, çay içiyon, sonra işe gidiyon. Görmüyon. Yarım saat görürsen görürsün, görmezsen o da yok (...) Evet o da bir yere gitmezse tabii. Sabah geldim ben, şu anda yeni kalktım (saat 16.30 civarı) daha hiç gördüğüm yok birini. (G6, Erkek, 39, Usta İşçi)

3.4.5. Kendi Aramızda Dönüşümlü Bakıyoruz

Vardiyaları aynı zamana denk gelmeyen bazı aileler çocuklarıyla nöbetleşe bir şekilde ilgilendiklerini ifade etmişlerdir. Bu sayede anne evde yoksa baba, baba evde yoksa anne evde olmakta ve çocuklarıyla daha fazla ilgilenme imkânı bulabilmektedirler.

“Kendimiz baktık. 10 ay kadar bir kayınvalidem baktı. Ama hep kendimiz baktık yani. Mesela eşim gidiyor, ben geliyordum. Vardiyalı. O da 12 saatt ben de 12 saattim. O şekilde büyüttük. Ben sürekli gece çalıştım bu arada. 8-9 yıl gece çalıştım. Çocuklara bakmak için. Okula gidiyorlardı mesela. Kahvaltı yapacaklar, öğlen gelecekle, yemek yiyecekler. Okula gidecekler. Onları takip etmek için gece çalıştım.” (G1, Kadın, 43, Çavuş)

Bu noktada şöyle bir problem ortaya çıkmaktadır. Ebeveynlerin biri işe giderken diğeri de işten gelirken arada 1, 1,5 bazen 2 saatlik bir zaman dilimi olmaktadır. Bu zaman diliminde ebeveynlerin ikisi de evde bulunmamakta çocuk yalnız kalmaktadır. Her ne kadar uzun bir zaman olmasa da yine de küçük yaştaki bir çocuğun bu şekilde evde yalnız kalması risk içermekte ve tehlikelere kapı aralamaktadır.

“Mesela sabah ben gidiyorum 7’de gidiyorum babası 8’de geliyor. Bir buçuk saat kendi başına kalacak sabah evde. Ona da işte insanın akli kalıyor evde. Bi şey mi olacak, yangın mı çıkacak, tüp mü patlayacak şu mu olacak, bu mu olacak? İnsanın aklına geliyor.” (G49, Kadın, 28, Düz İşçi)

3.4.6. Yurtta Kalıyor

Ortaokul ve lise çağındaki çocuklar için başvurulan yöntemlerden birisi de yurt olmaktadır. Anne ve babalar çocukları hem derslerini düzenli yapar hem de evde yalnız kalmak yerine daha güvenli bir yerde kalır düşüncesiyle çocuklarının bakımı için böyle bir yol izlemektedirler.

“-Şimdi okul açıldıktan sonra yurda verdim, yurda gidecek. (Görüşme yarı yıl tatilinde yapılmıştır. Aile 2. dönem için böyle bir planlama yapmıştır.) Evde yalnız kalınca dersiyile ilgilenemiyor. Biz isteyken sabah uyanıp işe gidemiyor, okula gidemiyor. Yurda verdim. Yurttan okuluna gelip gidecek. Yurtta kalacak.

-Kalacağı yurt nerede, burada mı?

-Köyde.

-Okul nerede?

-Okul burda. Köyden servisle getirip götürüyorlar. Arkadaşları var.

-Ne kadar sürüyor yol?

-10-15 dakika. Yakın köy. Buradaya (şehir merkezinde bir yurt) verecektim ama kendi orayı istedi. Arkadaşlarım orda diye. Ben de oraya gönderdim. İşte evde de bu sene çok düşük geldi dersleri. Bu okulu yakın ya sürekli öğlenleri eve gelecek zaten, akşamları yatmaya. Yani sürekli bir ay görmeme şansımız olmayacak. Hafta sonları eve gelecek. Sadece akşamları yurda gidecek. Öğlen yemeğine de gidecek mesela ben gündüz çalışırken eve geldiğinde yemek yok. O zamanlar da yurda gidecek. 4-12 çalıştığım zamanlarda öğlenleri evde olurum. Gidip gelebilir yani okuldayken eve gelip gidebilir. Camı sıkıldığında arada evde kalabilir.” (G5, Kadın, 35, Düz İşçi)

Aileler için çocuklarının yurttan kalması güvenli bir durum olarak algılanmaktadır. Bu durum sadece ortaokul çağındaki çocuklar için geçerli değildir. Anne babalar çocuklarının yaşı büyük olsa da yine de evde yalnız kalmasından yurttan kalmasını daha uygun görmekteyler. G51 eşiyile birlikte vardiyalı çalışmakta ve bazen ikisi de geceleri evde olmamaktadır. Kendisi, çocuğu liseye giderken yurttan kalmasının daha uygun olduğunu şu şekilde aktarmıştır:

“Şimdi şöyle bir şey var; biz evde olmadığımız için yurttan kalması daha şey. Genelde orda gözlem altında oluyor, burda ne oluyor? İkimiz de gittiğimiz zaman kendi başına kalıyor, napacağını bilemiyorsun. Ben bi düşündüm; burda evde kalsa, bir de tam ergenlik çağı olunca orda daha gözlem altında olur şeyini yaptım. Yani hiç olmazsa hocaları zaten direkman arıyorlar.” (G51, Kadın, 43, Düz İşçi)

3.5. Anne ve Baba İsteyken Çocuklar Neler Yapıyor?

Okul çağında çocuğu olan aileler bu konuda genelde; “çocuklar okula gidiyor” cevabını vermiştir. Çocukların okulda olmaları ailelere güven vermektedir. Okulda ne yaptıklarını bilmediklerini söylediler de en azından gittikleri belli bir yer olması aileler için önemli olmaktadır. Çocuklar hafta içi sabahleyin evden çıkmakta ve en erken öğleden sonra 15.00-15.30 civarı (ilkokul çağı için) eve gelmektedirler. Lise çağında olan çocuklar için bu vakit biraz daha geç olmaktadır. Gün içinde telefon ebeveynlerin çocuklarıyla iletişimlerini sağlayan önemli bir teknolojik araç olmaktadır.

“Okula gidiyor, ne iş yaptığını bilmiyorum. Yani okula gidiyor diyoruz da nereye gidiyor, nâpıyor bilmiyoz yani misal bazen. O yüzden aradığımda ulaşım diye hepsine telefon aldık. Anca öyle ulaşım sağlarsın, başka iletişimin yok.” (G10,Erkek, 46, Düz İşçi)

Usta, ustabaşı, çavuş veya vardiya şefi dışında çalışan işçilerin fabrikada telefon kullanmaları yasaktır. Gün içinde bazı ebeveynler bundan dolayı çocuklarıyla iletişim kuramamakta, onlardan haberdar olamamaktadır.

“(...)Eve geldikten sonra haberdar olabiliyorum telefon götürmek yasak oraya, fabrikada. Eve geldikten sonra kayınvalideme; işte ne yaptılar ne ettiler öyle haberdar edebiliyorum. Geldikten sonra kendilerine soruyorum şimdi. Naptınız oğlum nereye gittiniz?” (G35,Kadın 30, Düz İşçi)

Ebeveynler çocuklarının dışarı çıkmasına engel olmak için eve İnternet bağlatmakta veya çocuklarına tablet gibi teknolojik araçlar alma yoluna başvurabilmektedir. Bu şekilde çocuklarının evde daha güvenli olacağını düşünmektedirler.

“Valla hiç bilmiyorum. Okula gidip geliyor. Bilgisayar, ders, İnternet onlarla zaman geçiriyorlar.” (G31,Kadın, 39, Çavuş)

“Giderken dışarı çıkmayın bak işte şunu alın bunu alın. Ben çıkmasınlar diye mesela; meyvedir alır gelirim. Onlar sıkılmasın evde diye komşudan İnternet bağlattım. Oyun oynasınlar evde. Çünkü burası sanayi ortamı (evin olduğu çevreyi tarif ediyor) hep erkek dolu. İster istemez insanın aklı hep evde kalıyor. Kendi bu evin içinde dövüş bağırs geçinip gidiyorlar işte. İkiz gibiler, aralarında bir yaş var. Kendi kendilerine büyüdüler.” (G9,Kadın, 38, Düz İşçi)

Televizyon da çocukların vakitlerini geçirmek için kullandıkları teknolojik araçlardan biridir.

“Normalde televizyon izlemesini falan sınırlandırdık, yani engel olamıyoruz ister istemez. Mesela şey diyor çocuk; evde yalnız diyor bana işte ben televizyon izleyecem baba diyor, yok izleme diyemiyon. İşte sen zaten iştesin, çocuk zaten sıkılmış, bir şeyler yapmak istiyor. Daha düne kadar evin önünde kar doluydu. Şimdi belki dışarı çıkıp oyna diyebiliyoruz önce onu da diyemiyorduk.” (G44, 35, Usta İşçi)

3.6. Aile Üyelerinin Birlikte Zaman Geçirme Durumları

Katılımcılar, aile üyelerinin hepsinin bir arada oldukları zamanlardan bahsederken diğer günlerden ziyade genelde pazar gününden bahsetmişlerdir. Eğer pazar günleri de fabrikaya gidiyorsa işçiler, yani mesai yapıyorlarsa; bazen pazar günleri de birlikte vakit geçirmeleri mümkün olmamaktadır. Yine de pazar günü birlikte vakit geçirmek için işlerini ayarlama noktasında çözümler geliştirmeye çalışmaktadırlar.

“Bu pazar geçirciz. Denk geldiği vakit geçirmeye çalışırız. Her işi bırakırız, çocuklarımıza... Eşim dedi mesela mesaiye gitmeyeceksin ben de gitmeyeceğim bu hafta çocuklarımıza ayırcas böyle denk gelmez diye. Genelde pazar. Hafta içi görüşemiyoruz.” (G43, Kadın,34, Düz İşçi)

Ailelerin bazı pazarlar birlikte vakit geçirememelerinin bir sebebi de gece vardiyasından çıkıp sabah eve gelmeleridir. Böyle olduğu zamanlarda ebeveynler dinlenmek istedikleri için ailenin birlikte zaman geçirmesi pek mümkün olmamaktadır.

“Gece vardiyası iyi olmuyor işte. Mesela ben daha bugün sabah geldim yani (görüşme pazar akşam yapılmıştır). Mesela pazarın harap olmuş oluyor. Bugün mesela ben daha sabah saat sekiz buçukta geldim buraya. Sekiz buçukta gelmekle akşam gelmenin bir şeyi yok mu? Arada nerdeyse 8 saat daha var yani. Pazarın harap olmuş oluyor bir günün gidiyor. Gece vardiyası olduğu zaman öyle oluyor.” (G51,Kadın, 43, Düz İşçi)

Pazar günü haricinde aile üyelerinin hepsinin birlikte zaman geçirebildiği vakitler anne ve babanın vardiyalarının aynı denk geldiği zamanlar olmaktadır. Yani anne ve baba ikisi de o hafta sabah gidip akşam geliyorlarsa, akşam çocuklar da evde olduğu için birlikte vakit geçirmeleri mümkün olmaktadır.

“Zaman zaman olur. Yani eşimle vardiyalarımızın uyduğu saatlerde olur. Başka şartlarda da zor yani. İşin açığı çok zor yani beraber kahvaltı yapmak, beraber yemek çok zor. Sadece akşamları yemekleri o da denk gelirse zaten.” (G32, Erkek, 35, Usta İşçi)

3.7. Yıllık İzinler

Yıllık izinler aile üyelerinin birlikte vakit geçirebileceği, tatil yaptıkları, dinlenebileceği zaman dilimleri olarak düşünülebilir. Fakat katılımcıların

anlatılarından anlaşıldığı kadarıyla bu zaman dilimleri tam olarak “tatilde olmak” anlamına gelmemektedir. Görüşme yapılan işçi ailelerden çok az aile yıllık izinlerinde şehir dışında tatil yaptıklarını söylemişlerdir. Karaman; Mersin, Antalya gibi sahil şehirlerine yakın bir ildir. Dolayısıyla arabası olan aileler şehrin coğrafi konumundan bu şekilde faydalanabilmektedir.

“Tatil günlerimde de işte; davetli oluyoz, ya da birilerini davet ediyoz, ya da çocukları gezmeye götürüyo. Yıllık izinleri yazın alıyom; denize götürüyom çocukları, şehir dışına, Taşucu’na gittik bu sene. Kalıyoz bir iki gün. Fazla kalamıyoz da. Yine de çocukların bir işte gönlünü alıp geliyoz.” (G5, Kadın, 35, Düz İşçi)

Yıllık izinlerde birkaç günlüğüne şehir dışına çıkabilen ailelerin yanı sıra çoğu aile bu şekilde bir yıllık izin geçirmemektedir. Şehir dışındaki tatiller hem onların sahip olmadığı bir maddi gücü gerektirmekte hem de diğer yapılacak işler yüzünden mümkün görünmemektedir. Yıllık izinlerini genellikle evlerinde geçirdiklerini söyleyen katılımcılar da olmuştur.

“Yıllık izinde evde geçiriyoruz. Kalkıp da Antalya’ya ve yahut da başka bir yere tatile gidemiyoruz. Karadeniz’i gezmeye gidemiyoruz. Neden? Geçim sıkıntısı, düşük maaş.” (G38, Erkek, 32, Usta İşçi)

“Yıllık izinlerde genellikle evde olurum. Yani bir bayanın evi her tarafı temizlik ister. Sürekli yapamadığım için onları yaparım. Yani öyle bir hiç denizdir, tatildir bir hayatım olmadı.” (G9, Kadın, 38, Düz İşçi)

Genel itibarıyla ailelerin çoğu; fabrika dışındaki işlerine göre yıllık izinlerini almaya çalışmaktadırlar.

“Anne hasta olur, baban hasta oluyor atıyorum iş oluyor bir işe gidiyorsun çalışıyorsun yıllık izinlerinde. Bi şey olduğu zaman alıyoruz. Geçen çocuk hastalandı, annesi yıllık izini kullandı. Bir hafta hastanede kaldı çocuk bir hafta başında kaldı.” (G42, Erkek, 37, Düz İşçi)

“Yıllık izin zaten işi ayarlıyoruz; ya ağacın toplama zamanı oluyor. Ya bakım zamanı oluyor. Yıllık izinide o zaman alıyoz zaten. Yine aynı bahçe işiyle geçiyor.” (G34, Erkek, 36, Usta İşçi)

İşçiler yıllık izinlerini her zaman istedikleri zamanlarda alamamaktadır. Fabrikadaki işe göre fabrika yönetimi yıllık izinlerini işin daha az yoğun olduğu zamanlarda verebilmektedir. İşçiler yıllık izinlerini kullanma konusunda özgür hareket edemebilmektedirler.

“Ya işte bize yaz tatilinde falan vermezler yıllık izini. Bayram aralarında da vermezler. Anca böyle işler az olduğu zaman verirler. Kışın işte bu bahar döneminde önce, şimdi verirler. Yazın falan vermezler yıllık izini. Mesela denize gitçeksek ya rapor alırsız o şekilde mecbur rapor alır o şekilde gideriz (...) ben istediğim zaman çıkamıyorum. Onlar istediği zaman çıkarıyorlar.” (G25, Kadın, 29, Düz İşçi)

3.7.1. Yıllık İzinlerde Ek İş Yapan İşçiler

Bazı katılımcılar yıllık izinlerinde başka işlerde çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Buna sebep olarak; aldıkları maaşın yetmediğini gerekçe olarak göstermişlerdir.

“Sigortamız yoktu, işte hamallıkta çalışırken sigortamız yoktu. Sigorta olmayınca şimdi. Şimcik çalışan arkadaşlarımız var da, hâlâ ben de hâlâ ben hamallıkta çalışırım bu arada (...) Yıllık iznim hep buğday pazarında çalıştım. Hiçbir gün olsun da ben bu senede çalışmıycam; bi tatile gideyim veyahut bir yere gideyim demedim şimdiye kadar.” (G24, Erkek, 50, Vardiya Şefi)

“-Valla yıllık izinlerde şimdiye kadar hep çalıştım(...)Yüzde doksanında çalışmışımdır yani. İnşaatta.” (G46, Erkek, 46, Düz İşçi)

Yıllık izinlerde, tatillerde hatta vardiyalı çalışırken geriye kalan vakitlerde evlere temizliğe giden G11 hem fabrikada çalıştığını hem de bu şekilde başka bir işte çalışarak günlerinin geçtiğini anlatmıştır.

“-Ev temizliğine gidiyorum (...)Gece haftasını bayanlarım zaten bilir, 4-12 ile gündüzleri iş çıkışı giderim, günler uzadı ya artık, gündüzleri de iş çıkışı giderim.

-Yıllık izinlerinizi nasıl geçirirsiniz?

-Çalışarak geçiririm ben. “(G11, Kadın, 46, Düz İşçi)

Yıllık izinlerde çalışmak için tarlaya giden kadın katılımcılar da deneyimlerini paylaşmıştır. Kadın işçiler yevmiye karşılığında tarlada çalışmakta genelde elma toplamaya gitmektedirler.

“Mesela bazen geçen sene falan evvelki sene tarlaya gittim denk getmiyordu o sıralarda önu de bayramdı. Yıllık izin aldım hem ordan işledi hem tarlaya gittim bir hafta işte yani öyle değerlendiriyoruz.” (G35, Kadın, 30, Düz İşçi)

TARTIŞMA VE SONUÇ

Katılımcıların fabrikadaki çalışma yaşamlarının kendilerini fizyolojik, duygusal ve sosyal olarak olumsuz anlamda etkilediğine dair sonuçlar elde edilmiştir. İşçilerin vardiyalı bir şekilde çalışıyor olmaları olumsuz etkileri oluşturan en büyük faktör olarak öne çıkmaktadır. Üçlü ve ikili vardiya sisteminde çalışmaları ve vardiya döngülerinin genellikle haftalık olarak değişmesi fizyolojik anlamda uyku ve beslenme rutinlerinde düzensizlikler yaşamalarına sebep olmaktadır. Bununla birlikte gece vardiyasında uykusuzluğun neden olduğu dikkatsizlik, odaklanamama problemleri işçilerde yaşanabilecek iş kazaları için tedirginlik oluşturmaktadır. Bu durum duygu durumlarını da etkilemektedir. Kahramanmaraş'ta tekstil fabrikasında vardiyalı çalışan işçilerle yapılan çalışma sonunda, vardiyalı çalışan işçilerin uyku sürelerinin, duygu durumları ve beslenme alışkanlıklarını etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. İşçilerin %69'u vardiyalı çalışmanın uyku kalitesini etkilediğini düşünmektedir. Uyku saati süresi azaldıkça duygu durum bozukluklarının arttığı tespit edilmiştir (Müftüoğlu ve Parlakyiğit, 2020). Fabrikada vardiyalı çalışanlarda gündüz uykululuğu ile anksiyete ve depresyon ilişkisinin araştırıldığı başka bir çalışmada gündüz uykululuğu riski tespit edilen kişilerde anksiyete düzeyi yüksek bulunmuştur (Varol Saraçoğlu ve ark., 2015). Denizli ilinde tekstil sanayisinde vardiyalı bir şekilde çalışan kadın işçiler üzerinde yapılan çalışma, vardiyalı çalışmanın uyku kalitesini bozduğunu ortaya çıkarmıştır (Toker Uğurlu, 2014). İşçilerin çoğunluğu gündüz uyumakla gece uyumak arasında çok büyük bir fark olduğunu belirtmişlerdir. Gündüz ne kadar uyusalar da gece uykusunun yerini tutmadığını sıklıkla belirtmişlerdir. Vardiyalı çalışanlarla yapılan bir diğer çalışma kapsamında çalışanların sabit gündüz vardiyasında uyku kalitelerinin daha yüksek olduğunu sonucuna ulaşılmıştır (Akyol Güner, 2010). Gece vardiyasından eve gelen işçiler gündüzleri de zamanlarının büyük bir bölümünü dinlenerek geçirmektedir. Dolayısıyla gece vardiyası işçilerin sosyal hayatlarını da etkilemektedir. Kazancı Yabanova (2016) tarafından yapılan çalışmada çalışanların sosyal hayatla etkileşimini olumsuz anlamda etkileyen vardiyanın gece vardiyası olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İş Kanunu'na göre “işin niteliği ve üretimin arttırılması gibi nedenlerle fazla çalışma yapılabilir. Fazla çalışma haftalık 45 saati aşan çalışmalardır.” Erkek katılımcıların çoğunluğunun bu şekilde çalıştığı anlaşılmıştır. Fakat yine aynı

kanunda, “fazla çalışma için işçilerin onayının alınması gereklidir” ibaresi de bulunmaktadır.⁵ Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre; 12 saat çalışan işçilerin hiçbiri bu kadar süre çalışmayı onaylamamaktadır. Fakat ekonomik sebepler, başka bir yerde çalışma ihtimallerinin düşük olması, sosyal güvence gibi sebeplerden dolayı fabrikada çalışmayı kabul eden katılımcılar; 12 saatlik çalışma sistemini de kabul etmek durumunda kalabilmektedir” “Ya bir şekilde seni zorunlu bırakıyorlar yani. Normalde işe girerken diyor zaten özel şirket olduğu için; bizim iş yerimiz 12 saat çalışıyor. Biz istemediğimiz takdirde 12 saat çalışcağımız diye şey oluyor. Biraz kabul ediyöz ister istemez. Artı bizim şu durumumuz da var; şu anda bazı borçlarımız da olduğu için yani ben şu anda 8 saat çalışmayı istiyorum ama maddi yöne şey yaptığın zaman 12 saat de istiyorum yani. Ama işte ne bileyim bazı sıkıntılarını atlatan bir kişi kesinlikle 12 saat istemez yani.” (G44, Erkek, 35, Usta İşçi). Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere bahsi geçen onay verme işçilerin gönüllü olarak yaptıkları bir şey olmaktan ziyade mecbur kaldıkları bir şey olmaktadır.

Kadın işçiler erkek işçilere kıyasla 8 saat çalışmakta fakat kadın işçiler hem fabrika işini hem de ev işini birlikte yapmak zorunda kalmaktadırlar. Yemek yapmak, bulaşık yıkamak, temizlik yapmak gibi eylemler evde kadınların üstlendiği eylemlerdir. Dolayısıyla kadın işçilerin işten sonra evle ilgili olan işleri yapmaları kendileri ve aile üyelerine vakit ayırmalarını engellemektedir. Karaman’da Güllü (2014) tarafından fabrikada çalışan kadın işçilerle yapılan çalışmadaki sonuçlar da kadın işçilerin gündelik hayatlarıyla ilgili bu araştırma kapsamında bulunan bulguları desteklemektedir. Çalışan kadınlarla yapılan başka bir çalışmada ev işlerinin genellikle kadın tarafından gerçekleştirildiği belirtilmiştir (Fidan, 2005)

Fabrika, katılımcıların çalışma mekânı olsa da ekonomik şartlardan dolayı bazı katılımcıların yıllık izinlerinde de kısa süreli inşaat, temizlik, bağ-bahçe gibi işlerde çalıştıkları görülmektedir. Amasya Organize Sanayi Bölgesi’nde çalışan işçilerle yapılan bir çalışmada; katılımcıların sadece %1,1’i yıllık izinlerinde tatile gittiklerini, %63,6’sı evde geçirdiğini, %24,4’ü ise tarım alanında kısa süreli işlerde çalışarak geçirdiklerini ifade etmişlerdir (Çevik ve Yiğit, 2009).

⁵ <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4857.pdf>

Çalışma yaşamı ve koşullarının katılımcıların aile ilişkileri üzerinde etkileri olumsuz olmaktadır. Özellikle vardiyalı çalışıyor olmak bu durumun en önemli belirleyicisi olarak öne çıkmaktadır. Vardiyalı çalışmanın iş-aile çatışması ile ilişkisinin, konuyla ilgili 1990-2017 yılları arasında yapılan araştırmaların analiz edilmesi yoluyla ortaya konduğu bir sistematik derleme çalışmasında; günlük çalışma deneyimine sahip olanlara kıyasla vardiyalı bir şekilde çalışanların daha fazla iş-aile çatışması yaşadığı tespit edilmiştir (Wöhrmann et al., 2020). Katılımcıların vardiyalı çalışma sistemleri onların yaptıkları işe ve işyerlerine karşı olumlu bir tavır içinde olmalarını da engellemektedir. İşyerindeki bu tatminsizlik aile ilişkilerine de yansımaktadır. Bir diğer çalışmada; dönüşümlü vardiyalarda çalışan katılımcıların sabit vardiyada çalışan katılımcılara göre işlerine karşı daha olumsuz bir tutum içinde oldukları, sabit vardiyadaki katılımcıların daha yüksek iş tatmini, mesleki etkinlik ve daha az işten ayrılma niyetleri içinde oldukları tespit edilmiştir (Demerouti et al., 2004).

Eşlerin vardiyalı çalışıyor olmaları aralarındaki ilişkiyi olumsuz etkilemektedir. Bir eş gece çalışmaya giderken bir eş gündüz gidebilmekte ve bazen günlerce birbirlerini göremedikleri zamanlar olmaktadır. Bu durumdan işçilerin kendileri de son derece rahatsızlık duymaktadır. Bu bulgu; literatürle benzerlik göstermektedir. Gıda ve tekstil sanayiinde vardiyalı çalışan 117 kadın işçi ile yapılan bir çalışmada vardiyalı çalışmanın eş ile ilişki noktasında sorun oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır (Demirbilek, 2004). Vardiyalı çalışan kadınlarla yapılan başka bir çalışmada; düzensiz çalışma sisteminden dolayı katılımcılara göre en temel sorun eş ve çocuklarıyla vakit geçirememelerinden dolayı aile ilişkilerinde ortaya çıkmaktadır (Tatar, 2018). Sağlık çalışanlarıyla yapılan bir çalışmada; sabah vardiyasında çalışanların dönüşümlü vardiyalarda çalışanlara göre evlilik doyumlarının daha yüksek olduğu sonucu elde edilmiştir (Ghorbani Aliabadi et al., 2020).

Çalışma yaşamının olumsuz etkileri ebeveyn-çocuk ilişkisi üzerinde de görülmektedir. Ebeveynler çocuklarıyla yeterince ilgilenemediklerini sıklıkla beyan etmişlerdir. Çocukların bakımı ebeveynlerin problem yaşadıkları bir alandır. Bazı katılımcıların küçük yaşta çocuklarının bakımı için büyükanne, teyze gibi akrabalarından destek aldıkları görülmektedir. Yapılan bir çalışmada kadın çalışanların %53,1'i çocuk bakımı için aile büyüklerinden destek

aldıklarını ifade etmişlerdir (Fidan, 2005). Fakat aynı şehirde akraba desteği bulamayan katılımcıların çocuklarını aile büyüklerinin yaşadığı köylere ya da şehirlere göndermeleri, evde yalnız bırakmaları ya da kendilerinin dönüşümlü olarak bakımlarını sağlamaları çocukların sosyal, duygusal gelişimi ile ebeveyn-çocuk ilişkisini olumsuz etkileyen yollar olmaktadır. En az bir çocuğu ve eşi ile yaşayan %28'i vardiyalı bir şekilde çalışan 2,391 katılımcıyla gerçekleştirilen bir çalışmada; vardiyalı çalışmanın iş-aile çatışması ile arasında daha yüksek bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Hainess III et al., 2008). Okul çağındaki çocuklar gündüzleri okul sistemi içinde yer almakta, bu bir derece daha güvenli bir ortamda bulunmaları anlamına gelmektedir. Ebeveynler geceleri evde yalnız kalan çocukları için endişe duyabilmektedir. 8-14 yaş arası çocukları olan kadınların düzenli olarak akşam vardiyası ya da düzenli olarak gündüz vardiyası içinde hemşire olarak çalıştığı 55 çift geliri aileyle yapılan bir araştırmada; düzenli olarak akşam vardiyasında çalışan kadınlar düzenli olarak gündüz vardiyasında çalışan kadınlara göre daha fazla iş-aile çatışması yaşadığını bildirmişlerdir. (Barnett et al., 2008).

Sonuç itibariyle fabrikadaki çalışma sistemi işçi ailelerin kendi içinde ve çevresiyle uyum içinde yaşaması önünde bir engel teşkil etmektedir. Aile bireyleri ailenin dengesini ve bütünlüğünü sağlamak için kendi stratejilerini üretmek durumunda kalmaktadır. Fakat bu baş etme yolları da yine çeşitli problemler yaşamalarına yol açmaktadır. Bu anlamda değerlendirildiğinde bireylere ve onların içinde buldukları sistemlere bakışta daha bütünsel perspektiflere ihtiyaç vardır. Bu çalışma özelinde bakıldığında ise çalışma sisteminde yapılacak iyileştirmeler aile ilişkilerinin de daha sağlıklı sürdürülmesini sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akyol Güner, T. (2010). *Çalışma Yaşamında Vardiya Çalışması ve Uyku ile İlgili Özelliklerin Değerlendirilmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Zonguldak Karaelmas Üniversitesi SBE, Zonguldak.
- Ghorbani Aliabadi, E., et al. (2020). Effect of Shift Work on Marital Satisfaction of Employees of Jiroft University of Medical Sciences in 2018, *Archivos Venezolanos de Farmacología y Terapéutica*. 39 (7), 853-862.
- Barnett, R.C., Gareis, K.C., Brennan, R.T. (2008). Wives' Shift Work Schedules and Husbands' and Wives' Well-Being in Dual-Earner Couples With Children A Within-Couple Analysis. *Journal of Family Issues*, 29 (3), 396-422.
- Çevik, O., Yiğit, A.M. (2009). İşçilerin Sosyal ve Çalışma Hayatlarına Dair Bir Araştırma: Amasya Organize Sanayi Bölgesi Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25, 221-235.
- Demerouti, E., Geurts, S., Bakker A., Euwema, M. (2004). The Impact Of Shiftwork On Work--Home Conflict, Job Attitudes And Health. *Ergonomics*, 47(9), 987-1002.
- Demirbilek, T. (2004). Vardiyalı Çalışmanın Kadının Aile ve Sosyal Yaşamına Etkisi, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4 (7), 77-98.
- Fidan, F. (2005). Çalışan Kadının Sorunu: Çatışan Roller Sorumluluklar Beklentiler. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 32, 185-201
- Gladding, S. T. (2019). *Family Therapy: History, Theory and Practice* (6. Baskı). USA: Pearson.
- Goldenberg, I., Stanton, M., Goldenberg, H. (2017). *Family Therapy: On Overview* (10. baskı). USA: Cengage Learning.
- Güllü, İ (2014). *Gofretin İşçileri, İşçi Kadının Dini ve Sosyal Hayatı: Karaman OSB Örneği*. Ankara: Sonçağ Yayınları
- Haines III, Victor Y., Marchand, A., Rousseau V., Demers, A. (2008). The Mediating Role Of Work-To-Family Conflict İn The Relationship Between Shiftwork And Depression. *Work & Stress*, 22(4), 341-356.
- Kazancı Yabanova, E. (2016). *Gece Vardiyasının İşçileri Üzerinde Yarattığı Fizyolojik, Psikolojik, Sosyolojik ve İş Kazası Etkilerine İlişkin Bir Alan Araştırması* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi SBE, Çanakkale.
- Kümbetoğlu, B. (2015). *Sosyoloji ve Antropolojide Niteliksel Yöntem*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Langer, C.L., Lietz, C.A. (2015). *Applying Theory To Generalist Social Work Practice*. USA: Wiley.
- Mavili, A. (2004). Aile Terapisinde Sosyal Hizmet Yaklaşımı. *Aile ve Toplum*, 2 (7), 1-10.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel Araştırma: Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber* (S. Turan, Çev). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Miller, L. (2006). *Counselling Skills for Social Work*. London: SAGE Publications.

- Müftüoğlu, S., Parlakyığıt, A. (2020). Vardiyalı Çalışan İşçilerin Fiziksel Aktivite, Duygudurumu ve Beslenme Alışkanlıkları Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi. *Türkiye Klinikleri Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5(1), 10-21.
- Nazlı, S. (2016). *Aile Danışmanlığı*. (12. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Nichols, M.P. (2017). *Family Therapy Concepts and Methods* (12. Baskı). USA: Pearson.
- Robbins, Susan P., Chatterjee, P., Canda, E. (2012). *Contemporary Human Behaviour Theory: A Critical Perspective For Social Work* (3. Baskı). USA: Pearson.
- Straussfogel, D., Von Schilling, C. (2009). Systems Theory, Kitchin, R., Thrift, N. (Ed.), *International Encyclopedia of Human Geography* (ss. 151-158).
- Strong, B., Devault C., Cohen, T.F. (2011). *The Marriage and Family Experience, Intimate Relationships in a Changing Society*. USA: Thomson
- Suppes, M.A., Wells, C.C. (2013). *The Social Work Experience: An Introduction to Social Work and Social Welfare* (6.Baskı). USA: Pearson.
- Şimşek, H., Yıldırım, A. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık.
- Tatar, T. (2018). *Vardiyalı Çalışmanın Kadın Çalışanların İş-Yaşam Dengesi Üzerine Etkisi: Sakarya İlinde Güvenlik Sektöründe Bir Araştırma* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya.
- Teater, B. (2014). *An Introduction to Applying Social Work Theories and Methods* (2. Baskı), USA: Open University Press.
- Toker Uğurlu, T. (2014). *Kadın Tekstil İşçilerinde Vardiyalı Çalışmanın Uyku ve Ruhsal Durum Üzerine Etkileri* (Tıpta Uzmanlık Tezi). Pamukkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı, Pamukkale.
- Varol Saraçoğlu, G., Tokuç, B., Doğan, S., Çelikkalp, Ü., Saraçoğlu, A. (2015). Seçilen İki Fabrikada Vardiyalı Çalışanlarda Gündüz Uykuluğuna Bağlı Anksiyete ve Depresyon Riski. *Turk J Public Health*, 13(3), 206-216.
- Von Bertalanffy, L. (1968). *General Systems Theory: Foundation, Development, and Application*. New York: Braziller.
- Wöhrmann, A.M., Müller, G., Ewert, K. (2020). Shift Work and Work-Family Conflict: A Systematic Review. *Sozialpolitik.Ch*, 3, 1-26.
- Yazıcı, E. (1992). *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Karabük'te İşçi Ailesi*, Ankara: İmaj Yayınları.
- Zastrow, C., Kirst-Ashman K. (2007). *Understanding Human Behavior and The Social Environment* (7.Baskı), USA: Thomson Brooks/Cole.

İnternet kaynakları

İş Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4857.pdf>, Erişim Tarihi: 4 Haziran 2022.